

JUGOSLOVANSKA KRIZA V ARHIVU STASI (1980–1989)

Jože PIRJEVEC

Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: joze.pirjevec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Služba državne varnosti Nemške demokratične republike (STASI) je skozi desetletja budno spremljala notranjo in zunanjo politiko Titove Jugoslavije, saj je v njej videla socialistični eksperiment, ki bi lahko postal nevaren ortodoksiji sovjetskega tipa, na kateri je slonel vzhodnonemški totalitaristični režim. Ta pozornost se ni zmanjšala po Titovi smrti, pri čemer je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja opaziti predvsem zaskrbljeno vprašanje, ali bo Jugoslavija zaradi svojih ekonomskih in etničnih problemov sploh zmožna preživeti. Svoje analize o jugoslovanski krizi so sodelavci STASI temeljili na lastnem opazovanju, pa tudi na informacijah, ki so jih dobili od kolegov iz vzhodnega bloka in obveščevalcev, zasidranih v političnih, vojaških in obveščevalnih krogih Zahoda, predvsem Zvezne republike Nemčije. Razčlemba dokumentov STASI tako nudi možnost globalnega pogleda v jugoslovansko stvarnost, kakor so jo dojemali v enem in drugem bloku razklane Evrope in kaže, da njene večplastnosti nikjer niso povsem razumeli.

Ključne besede: STASI, jugoslovanska kriza, Jugoslovanska ljudska armada, Zveza komunistov Jugoslavije, Slobodan Milošević, slovenska pomlad

LA CRISI JUGOSLAVA DEGLI ANNI OTTANTA ALLA LUCE
DEI DOCUMENTI STASI

SINTESI

Il Ministero per la sicurezza di Stato della Repubblica democratica tedesca (STASI) per decenni seguiva attentamente la politica interna ed estera della Jugoslavia di Tito, individuando in essa un esperimento socialista potenzialmente pericoloso per l'ortodossia di tipo sovietica su cui poggiava il suo stesso regime. Questa attenzione non venne meno dopo la morte di Tito, quando, negli anni Ottanta si presentò soprattutto l'angosciosa questione se a causa dei suoi irrisolti problemi economici ed etnici la Jugoslavia fosse capace di sopravvivere. I collaboratori della STASI fondavano le proprie analisi su osservazioni personali, ma anche su informazioni che ricevevano dai colleghi dell'Est e da agenti infiltrati nei circoli politici, militari e dei servizi segreti occidentali, soprattutto della Repubblica federale tedesca. L'analisi dei documenti della STASI ci offre l'occasione di gettare uno sguardo d'insieme sulla realtà jugoslava, come venne recepita in ambedue i blocchi dell'Europa divisa, e testimonia che nella sua complessità essa non fu compresa a fondo da nessuno.

Parole chiave: STASI, crisi jugoslava, Armata popolare jugoslava, Lega dei comunisti della Jugoslavia, Slobodan Milošević, primavera slovena

Staatssicherheitsdienst der Deutsche Demokratischen Republik (STASI), služba državne varnosti Nemške demokratične republike (NDR), je desetletja pozorno spremljala jugoslovansko notranjo in zunanjo politiko, ker je v socializmu Titovega kova videla herezijo, ki jo je treba v njenem razvoju in delovanju čim bolj poznati in se ji, če je mogoče, zoperstaviti. O tem priča obsežno gradivo, ki ga je za sabo pustila njena zunanja obveščevalna veja z imenom HVA (Hauptverwaltung Aufklärung),¹ pa tudi drugi oddelki, ki v primeru Jugoslavije niso izvajali le običajnih opazovalnih nalog, ampak so bili močno pozorni na to, kako utegnejo procesi v državi vplivati na situacijo v NDR sami in širše v vzhodnem bloku, kaj pomenijo za ekonomske interese in oblike sodelovanja med obema državama, kakšna je vloga Jugoslavije znotraj gibanja neuvršenih ipd., pri čemer niso izostali niti predlogi, kako vplivati na razvoj dogodkov sebi v prid. Pri tem se STASI ni omejevala le na svoje diplomate in obveščevalce v Jugoslaviji, temveč je črpala informacije tudi iz drugih virov. Iz poročil, ki jih je dobivala od sorodnih tajnih služb sovjetskega tabora, predvsem pa iz gradiva, ki so ji ga posredovali njeni agenti na Zahodu: v zunanjem ministrstvu Zvezne Republike Nemčije (ZRN) in v njenih tajnih službah, pa tudi v Washingtonu in v NATU. Ta nabor podatkov, mnenj in analiz je zaobjel tudi zadnje desetletje obstoja Jugoslavije in same NDR, saj je STASI delovala vse do padca berlinskega zidu. Gre za dragoceno gradivo, o katerem sicer ni mogoče reči, da meče povsem novo luč na jugoslovansko krizo po Titovi smrti, saj jo v glavnih obrisih poznamo (Ramet, 2002; Pirjevec, 1995; Repe, 2002; Lusa, 2012), je pa vendar zanimivo, ker kaže, kaj so v trdnjavi ortodoksnega realnega socializma vedeli o njej, obenem pa opozarja na vrsto manj znanih dejstev.

Izhodiščna točka pričujočega članka je Titova agonija in smrt v prvih mesecih leta 1980, čeprav bi lahko našo analizo začeli že vsaj sredi šestdesetih let, kamor sežejo najzgodnejši sistematično pregledani dokumenti, ki se pojavljajo pod ključno besedo »Jugoslavija«. ² V arhivu STASI je najti poročilo z dne 28. januarja 1980, v katerem je na kratko prikazano stališče zahodnih političnih krogov do Jugoslavije po Titu. Ti krogi si sicer želijo, pravi omenjeni dokument, da po njegovem »odhodu iz političnega življenja« Jugoslavija ohrani nevtralnost med blokoma, se pa sprašujejo, ali bo to mogoče, glede na notranje etnične spore. Zaradi njih ni izključeno, da se bodo skušali nekateri pomembni jugoslovanski voditelji približati socialističnim državam, kar pa bi bilo za Zahod nesprejemljivo in bi neizogibno povzročilo hudo mednarodno krizo. ³ Z večjim zaupanjem v prihodnost SFRJ izzveni informacija o sestanku jugoslovanskega Sveta za varnost, ki je bil 13. februarja 1980 in je v poročilu za tisk ugotavljal, da izpoveduje jugoslovanska družba v kritičnem trenutku Titovega umiranja »visoko stopnjo moralne, politične in splošne borbenosti«. ⁴ Da bo država premostila travmo, v kateri se je znašla

1 Splošno o HVA, ki se v dosedanjih študijah pojavlja predvsem v okviru njenih obveščevalnih aktivnosti na Zahodu, gl. Müller-Enbergs, 2013; Knabe, 1999; Herbstritt, Müller-Enbergs, 2003; Glees, 2004.

2 BStU, MfS, HVA 142–394.

3 BStU, MfS, ZAIG 14111, Nr. 000018. Več o možnih scenarijih ponovnega zблиžanja med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, ki so jih z zaskrbljenostjo razvijali analitiki pri britanski in drugih zahodnih vladah, gl. Bajc, 2014, 721; Ramšak, 2016.

4 BStU, MfS, ZAIG 14111, Nr. 000021.

zaradi izgube svojega karizmatičnega voditelja, je bilo prepričano tudi veleposlaništvo NDR v Beogradu, ki je teden dni pozneje podrobno razčlenilo, katere so opozicijske sile, ki bi se ji lahko zoperstavile. To so bili predvsem nacionalisti iz vrst malomeščanstva, inteligence, gospodarstva in študentskih gibanj na Hrvaškem, v Srbiji in na Kosovu, nato predstavniki ustaške in četniške emigracije, liberalno usmerjene skupine, ki težijo k pluralni družbi na temelju samouprave, kot so sodelavci prepovedane filozofske revije »Praxis«, katoliški in islamski klerikalni krogi, bivši predstavniki vladne elite, ki so padli v nemilost: Milovan Đilas, Aleksandar Ranković, Koča Popović in Marko Nikezić, pa tudi, čeprav maloštevilni, »informburojevci«. »Različne opozicijske sile,« je v sklepu ugotavljalo veleposlaništvo, »so med seboj in znotraj samih sebe razcepljene. Za trdnost notranjih razmer trenutno ne predstavljajo nobene resne nevarnosti. Njihovega vzpona pa ni mogoče izključiti v primeru, da pride do razhajanj znotraj vodstva in novih kriznih stanj zaradi nerešenih družbenih nasprotij.«⁵

Partijski vrh se je tega dobro zavedal in je zato sredi maja 1980, dober teden po Titovi smrti, skušal izboljšati standard najbolj ogroženih slojev s tem, da je povrnil cene 349 industrijskih proizvodov na raven, ki so jo imeli februarja istega leta, ter se odločil za vrsto protiinflacijskih potez.⁶ Upanje, da bo prehod iz Titovega obdobja v obdobje po njem kolikor toliko urejen, pa se je podrlo že leto kasneje, ko so izbruhnili nemiri na Kosovu, s katerimi je lokalna albanska večina izrazila svoje nezadovoljstvo z razmerami, v katerih je desetletja živela znotraj Socialistične republike (SR) Srbije. Zahodne ocene, ki jih je registrirala STASI, so bile zaradi tega nepričakovanega dogodka povsem jasne. ZDA, ZRN in Velika Britanija so se resno spraševale, kolikšna je notranja trdnost Jugoslavije, in v kolikšni meri je izpostavljena možnemu sovjetskemu vojaškemu posegu. Menile so, da trenutno ta sicer ni verjeten, a obenem ugotavljale, da se Jugoslavija v nobenem primeru ne sme približati sovjetskemu taboru. Najboljše sredstvo za utrditev režima, so trdile, je okrepitev njenega majavega gospodarstva, kar naj bi mu dalo možnost, da dokaže legitimnost samoupravnega modela tudi brez Tita. »Iz vodilnih krogov ZRN,« piše v omenjenem dokumentu, »je znano, da so se države Evropske skupnosti že pred časom dogovorile, da bodo zastavile svojo dolgoročno politiko do Jugoslavije v obdobju po Titu z namenom oblikovati neuvrščeno, a prozahodno državo.«⁷ Istega mnenja je bila tudi administracija Ronalda Reagana v Washingtonu, pri čemer pa je ugotavljala, da mora Beograd v zameno za gospodarsko in vojaško pomoč v večji meri kot doslej upoštevati globalne ameriške interese, predvsem kar zadeva podporo raznim gibanjem za neodvisnost v t. i. Tretjem svetu. Poleg tega naj bi ZDA jugoslovanskemu vodstvu jasno povedale, da bodo kakršnokoli približevanje Sovjetski zvezi interpretirale kot »izdajo.«⁸

Kar zadeva reakcijo jugoslovanskih vodilnih krogov na nemire na Kosovu, so agenti STASI zabeležili predvsem njihovo skrb, da država ne zabrede v krizo, v kakršni se je znašla v istem času Poljska zaradi protestnega gibanja, ki ga je sprožila »Solidarnost«.

5 BStU, MfS, ZAIG 14111, Nr. 000023.

6 BStU, MfS, HVA 6, Nr. 000029.

7 BStU, MfS, HVA 6, Nr. 000025-000027.

8 BStU, MfS, HVA 6, Nr. 000029.

Trdili so, da takšnega razvoja nikakor ne bodo dovolili in da bodo v ta namen uporabili vsa sredstva, tudi vojaška, posebno, če bi kosovski nemiri povzročili vzpon nacionalizma tudi drugod.⁹ V Pankowu pa so se pri tem spraševali, koliko je enotno jugoslovansko vodstvo in ali v njem ne divja podtalni boj za oblast. Ugotavljali so, da so tudi v ZRN, ZDA in v Veliki Britaniji istega mnenja in da je princip kolektivnega vodenja države s svojim zapletenim sistemom rotacije potreben revizije. Ali ni mogoče pričakovati, da bo ta mehanizem formalno sicer ostal v veljavi, da pa se bo v resnici uveljavila močna osebnost, ki bo po Titovem vzorcu prevzela oblast? Kdo bi lahko to bil? Na Zahodu so po informacijah STASI računali predvsem z uveljavitvijo bosanskega Hrvata Branka Mikulića, Slovenca Staneta Dolanca, Srba Nikole Ljubičića, Črnogorca Veselina Djuranovića ali srbskega Bosanca Cvijetina Mijatovića, a tudi drugih vidnih predstavnikov politične elite. Z druge strani pa so ugotavljali, da zaradi problematične dediščine, ki jo je zapustil pokojni maršal, predvsem kar zadeva gospodarstvo in med-etnične odnose, ne bo mogoče preprečiti revizije kulta njegove osebnosti, revizije, katere simptome je že mogoče zaznati. V tej situaciji je bilo splošno mnenje, da ima posebno vlogo Jugoslovanska ljudska armada (JLA) kot najmočnejši integracijski dejavnik jugoslovanske družbe. »V zvezi s tem [na Zahodu] opozarjajo na dejstvo, da obrambni minister Ljubičić nadaljuje s potovanji po državi, kar je že do sedaj prakticiral, in pri tem sestankuje ne samo s poveljniki Armade, ampak tudi z lokalnimi partijskimi in državnimi funkcionarji in si očitno gradi oporišča za prevzem vodilnega mesta v državi.«¹⁰

Kriza, v kateri se je znašla Jugoslavija po Titovi smrti, je imela tudi zunanjepolitične razsežnosti, posebno kar zadeva njej položaj znotraj neuvrščene gibanja. Že v sedemdesetih letih je v njem prišlo do spora med kubanskim voditeljem Fidelom Castrom in Titom glede usmeritve, ki naj jo zavzamejo neuvrščeni med vzhodnim in zahodnim blokom (gl. Jakovina, 2011, 207–211; Pirjevec, 2011, 670–673). Medtem ko je Tito zagovarjal stališča večine, da je treba med njima ohraniti ekvidistanco, je Castro menil, da je Sovjetska zveza s svojim nasprotovanjem imperializmu in neo-kolonializmu naravni zaveznik držav t. i. Tretjega sveta in da se je treba zato nasloniti nanjo. To razhajanje je doseglo svoj višek na posvetovanju zunanjih ministrov neuvrščeni v Beogradu poleti 1978 in naslednje leto na srečanju na vrhu v Havani. Na Zahodu so seveda spremljali dvoboj med Titom in Castrom z diskretnim podpiranjem prvega, spraševali pa so se, ali je po njegovi smrti Jugoslavija še toliko močna, da ohrani znotraj gibanja svojo integracijsko vlogo in v njem še lahko uveljavi svoja stališča. Toliko bolj, ker se je zaradi ekonomske krize Beograd vedno bolj približeval Sovjetski zvezi, s katero je imel dosti pomembnejše ekonomske odnose kot z državami v razvoju. »Odmev jugoslovanskih opozoril pred sovjetskimi oblastnimi ambicijami,« so ugotavljali na Zahodu, je v t. i. Tretjem svetu »vedno šibkejši, saj je Jugoslavija na sumu, da želi uporabiti neuvrščeno gibanje v korist svojih lastnih političnih koristi.«¹¹

Vodilni beograjski vladni krogi na čelu z novo predsednico Zveznega izvršnega sveta Milko Planinc (1982–1986) so sicer zatrjevali, da je SFRJ dežela »razvite demokracije«

9 BStU, MfS, HVA 6, Nr. 000031, 000032.

10 BStU, MfS, HVA 6, Nr. 000033–000036.

11 BStU, MfS, HVA 16, Nr. 0000237–0000240.

in da se nikakor ne namerava približati »sovjetskemu modelu socializma,« v tem pa niso bili povsem prepričljivi. Znotraj političnega prostora je prišlo tako do živahne debate, v kateri so izstopali predvsem nekateri vidni ekonomisti kot sta bila Hrvat Ivo Perišin in Srb Zoran Pjanić. Slednja in njuni somišljeniki so podpirali reformne načrte Milke Planinc, obenem pa zagovarjali dosledno upoštevanje tržnih zakonitosti, kar pa številnim politikom ni bilo po godu. Prišlo je do notranjih razhajanj, v katera so se vpletle tudi tuje sile, začenši z Zahodno Nemčijo, ki je skušala vplivati na zgoraj omenjene znanstvenike, naj ne dovolijo, da bi režim premoščal gospodarske težave s sredstvi »državne prisile«. ¹² Enako taktiko je ubrala Reaganova administracija z upanjem, da bo mogoče na ta način spodkopati »demokratični centralizem« in druge socialistične teorije. ¹³

Ker so se v naslednjih letih ekonomske razmere še poslabšale, saj je prišlo do stagnacije oziroma celo do nazadovanja, je do vratu zadolžena Jugoslavija postajala vedno bolj odvisna od finančne pomoči Zahoda in njegovih bančnih ustanov. Skušala je sicer ohraniti dobre odnose z Moskvo, kar pa se ji ni povsem posrečilo, sodeč po srečanju med novim generalnim sekretarjem sovjetske komunistične partije Mihailom Gorbačovom in Milko Planinc na začetku julija 1985. Po poročilu neprijetno presenečenih Jugoslovanov je pogovor izzvenel kot politična lekcija o aktualnih izzivih razrednega boja, kar je imelo za posledico, da so v odnosih z zahodnimi vladami jugoslovanski predstavniki še bolj kot v preteklosti poudarjali nevarnost »agresivne sovjetske zunanje politike« in jih opozarjali, naj v nobenem primeru ne popuščajo Rusom. To preusmerjanje na Zahod ni bilo brez posledic: v zahodnih vladnih krogih je po poročanju STASI prevladalo prepričanje, »da je treba Jugoslaviji tudi v bodoče zagotoviti tolikšno gospodarsko pomoč, da ne bo prišlo do političnih pretresov in ne bo ogrožena samostojna, od blokov neodvisna politika dežele. Pri tem bi Zahod ne smel zmanjšati sredstev [pritiska na Beograd], ampak zagotavljati nadaljnjo gospodarsko pomoč s pogoji, ki naj sicer omilijo težave, v katerih je država, jih pa ne odpravijo«. ¹⁴

Jugoslavija je postala torej talka zahodnih sil, kar je vplivalo tudi na njen položaj znotraj neuvrčenega gibanja. To je postalo še kako očitno na konferenci zunanjih ministrov v Luandi med 4. in 8. septembrom 1985, ko ni prodril njen predlog, da bi 8. srečanje voditeljev gibanja organizirali v Libiji. ¹⁵ Politični kapital v mednarodni areni, ki ga je Jugoslavija imela v preteklosti, je zaradi njene notranje krize plahnel iz dneva v dan. Še huje je bilo na domačem prizorišču, kjer so opazovalci znotraj NATA beležili širjenje resignacije med širokimi ljudskimi množicami, pa tudi rastočo opozicijo režimu, ki se je izražala v stvkah, demonstracijah in širjenju protestnih letakov. Varnost države so poleg tega spodkopavale nacionalistične sile, v prvi vrsti Albanci na Kosovu, pa tudi klerikalne struje srbske pravoslavne in katoliške cerkve. Na vse to so oblasti reagirale z represivnimi posegi, posebno proti študirajoči mladini in intelektualcem, čeprav niso bile preveč vznemirjene, v prepričanju, da so razmere pod nadzorom varnostnih služb. Poleg tega je JLA

12 BStU, MfS, HVA 19, Nr. 000454–000459.

13 BStU, MfS, HVA 38, Nr. 000301.

14 BStU, MfS, HVA 38, Nr. 000300.

15 BStU, MfS, HVA 38, Nr. 000302.

predstavlja varovalko, kar zadeva centrifugalne sile različnih etnij – tudi v primeru njenega možnega posega v notranji politiki (cf. Gow, 1992). »Po zahodnih prikazih ocenjujejo jugoslovanski vojaški krogi, da je prestiž JLA v ljudstvu nespremenjen in velik. [...] V NATU to gledanje sicer relativizirajo, ne da bi obenem dvomili v lojalnost JLA Zvezi komunistov Jugoslavije.«¹⁶ To lojalnost je JLA še okrepila s čistko v lastnih vrstah, ki jo je zastavila že sredi leta 1984 pod taktirko novega zveznega sekretarja za obrambo Branka Mamule. Po informacijah, ki jih je dobila STASI, so morali vsi mlajši oficirji izpolniti poseben obrazec, ki je zastavljal tudi vprašanja o njihovem odnosu do političnega vodstva. Nato so varnostni organi intervjuvali omenjene častnike in njihove starše, temu pa je sledila za mnoge »odpustitev« iz službe. Številni naj bi ostali brez dela.¹⁷

Majave gospodarske razmere so očitno nevarno učinkovale na varnostni položaj SFRJ, kar je prisililo oblasti, da so si glede na podatke STASI v strahu pred sovražno emigracijo hrvaškega, srbskega in albanskega kova iskale in si tudi zagotovile sodelovanje tajnih služb Zahodne Nemčije, ZDA in celo Kitajske, ki je bila z razmerami v Albaniji še kako obveščena, upoštevajoč tesno zavezništvo Maa Cetunga in Enverja Hoxe v šestdesetih in sedemdesetih letih.¹⁸ Čeprav so analitiki STASI še leta 1985 na podlagi zbranih informacij trdili, da so v Jugoslaviji razmere trdne predvsem zaradi avtoritete, ki jo uživata Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ) in JLA in zaradi tesne povezanosti velike večine prebivalstva s politikom partije,¹⁹ so ocene stanja v državi z zornega kota vzhodnih Nemcev že naslednjega leta postajale dosti bolj vznemirjujoče. V poročilu z dne 7. aprila 1986 so ugotavljali, da je mogoče zaradi sporov v partijskem vodstvu zaznati v državi naslednje tendence: »Zaostritev razhajanj (fizičnih in psihičnih) med Albanci in Srbi na Kosovu in širitev tega konflikta na sosednja področja; oblikovanje nacionalističnih združb pod vodstvom intelektualcev in umetnikov v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji, s središči v Zagrebu in Beogradu; rastoče združevanje teh nacionalističnih in protirevolucionarnih sil preko republiških meja, ob sočasnem oblikovanju vodilnega središča v Beogradu.« Po njihovem mnenju je postala glavna tarča napadov v zadnjih šestih mesecih JLA, v kateri so omenjene sile videle glavno oviro za udejanjenje svojih kontra-revolucionarnih ciljev. To pa naj bi povzročilo znotraj jugoslovanske družbe dve nasprotni tendenci:

- »tako imenovane mirovne organizacije, gibanje ‘zelenih’, človečanske, humanitarne oziroma religiozne skupnosti zahtevajo pod masko pacifizma takojšnjo in enostransko popolno razorožitev SFRJ in razpustitev jugoslovanskega ‘vojaško-industrijskega kompleksa’.
- Izhajajoč iz ugotovitve, da vlada v jugoslovanski družbi kaotično stanje, zahtevajo drugi, da Armada ‘vzame stvari v svoje roke’ in ‘uredi’ razmere v deželi.«

Obe alternativni, so menili analitiki STASI, težita k temu, da razpade obrambni sistem oziroma, da se izniči razredni značaj oboroženih sil. Ti napadi pa ogrožajo varnost države in povzročajo žgoče debate znotraj političnega in vojaškega vodstva SFRJ. Širi se resna

16 BStU, MfS, HVA 38, Nr. 000303, 000304.

17 BStU, MfS, Abt. X, 19/87, Nr. 000070.

18 BStU, MfS, Abt. X, 19/87, Nr. 000161.

19 BStU, HA I 17346, Nr. 0087.

zaskrbljenost, da bi prevlada omenjenih kontra-revolucionarnih dejavnosti proti JLA, slednjo oropala njene vloge stabilizacijskega dejavnika v državi. Ta nevarnost, ki jo je najizraziteje izpovedal generalmajor Tomislav Peruničić, poveljnik Vojaško-politične visoke šole, se vsekakor analitikom STASI ni zdela povsem aktualna predvsem zaradi patriotizma prebivalstva, zaradi njegovega zaupanja v samoupravni sistem, a tudi zaradi zmožnosti varnostnih organov in vojske, da hitro in uspešno razbijejo vse protirevolucionarne akcije. Z druge strani pa se omenjeni sodelavci STASI niso mogli zoperstavljati ideološko obarvani ugotovitvi, da so problemi, s katerimi se sooča jugoslovanska družba, predvsem posledica njene »odprtosti v svet«. »Le malokateri se zavedajo, da nudita pospešena odvisnost SFRJ od zahodnoevropskih industrijskih držav na gospodarskem, finančnem in znanstvenem področju, kot tudi letni masovni turizem, ki ga podpirajo na vse mogoče načine, naravnost idealne možnosti in izhodišča za organizirano sovražno delovanje. Preprečiti omenjene probleme bi bilo mogoče samo, če bi politično vodstvo SFRJ, predvsem ZKJ, ponovno premislilo način, kako se razvija socializem v Jugoslaviji, zato da zaradi tako opevane 'odprtosti v svet' socialistična družba ne bo na koncu plačala cehov.«²⁰ Skratka, Jugoslavija bi se morala obdati z zidom, kot je to storila NDR, zato da obrani socializem.

Kot kontrapunkt temu pokroviteljskemu odnosu do jugoslovanske stvarnosti velja navesti prilogo, ki dopolnjuje zgoraj navedeno poročilo. Gre za podrobnejšo analizo »rastočega števila nacionalističnih in kontrarevolucionarnih skupin v Jugoslaviji«, pri čemer avtorji ugotavljajo, da so se v zadnjem času poleg Kosova oblikovali še drugi opozicijski centri v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, katerim dajejo ton v prvi vrsti intelektualci. Med temi naj bi prevzel vodilno vlogo Beograd, kjer se tedensko dogajajo sestanki »Zveze srbskih pisateljev«. Ta srečanja, ki vzbujajo med Beograjčani veliko pozornost in se odvijajo v nabito polnih dvoranah, se vedno očitneje sprevrčajo v odkrite napade na politični sistem, v protestne manifestacije v obrambo zaprtih disidentov, kakor tudi v priliko za širjenje državi sovražnih, ekstremističnih in nacionalističnih gesel. Vodilne osebe beograjske skupine pa so: pevka (sic!) Desanka Maksimović, docentka sociologije Zagorka Pešić Golubović, disidentski filozof Kosta Čavoški in pisatelja Dobrica Ćosić in Dušan Kovačević. Pa še nekaj njihovih gesel:

- »Nostalgija po svobodi je največja nostalgija človeštva.«
- »V Jugoslaviji govorimo o socializmu, a nimamo socializma, govorimo o delovnem razredu, a nimamo delavskega.«
- »Kosovo ni nič drugega kot jugoslovanska Palestina.«²¹

Kaj reči o takem poročanju? Še najbolj obzirno je, če ugotovimo, da informatorji STASI niso bili na nivoju renomeja svoje organizacije. Pustimo ob strani dejstvo, da Desanka Maksimović ni bila pevka, temveč znana in priljubljena pesnica. Za obveščevalce pa je vendarle slabo spričevalo, da niso nič vedeli o Memorandumu SANU, ki je bil v pripravi od leta 1985 in so ga Večernje novice objavile septembra naslednjega leta. Upravičeno je opozoriti tudi na dejstvo, da niso zaznali napadalnega srbskega nacionalizma,

20 BStU, HA I 17346, Nr. 0115, 0116.

21 BStU, HA I 17346, Nr. 0117.

ki je bil na pohodu in se je izražal v geslu: »Kosovo ni nič drugega kot jugoslovanska Palestina,« pri čemer naj bi Srbi prevzeli vlogo Judov z njihovim mitom o obljubljeni deželi, Albanci pa vlogo Arabcev. Predvsem pa niso razumeli bistvenega razhajanja med intelektualno srenjo Ljubljane in Beograda glede prihodnosti Jugoslavije in njene demokratične preobrazbe. Medtem ko je prva težila k simbiozi z Zahodno Evropo in stavila na osamosvojitve slovenskega naroda v okviru jugoslovanske konfederacije ali tudi izven nje, je druga še vedno mislila na skupno državo, slonečo na principu »en človek, en glas,« kar bi v njej avtomatično zagotavljalo prevlado Srbov (Repe, 2001, 22–29).

Poudariti gre tudi, da agentov STASI niso vznemirjale centristične težnje, ki so se začele pojavljati v JLA, oziroma, da so jim pritrjevali, kot zgovorno izhaja še iz druge priloge zgoraj navedenega dokumenta, v katerem je podrobneje analizirana misel generalmajorja Peruničiča. Slednji je namreč zahteval, da je treba energično nastopiti proti vsaki tuji ideologiji in delovanju, ki bi izhajalo iz nje; da je treba izrabiti partijske kongrese v armadi, republikah in 13. kongres ZKJ, ki so bili pred vrati, in na njih kontrarevolucionarnim silam jasno povedati, da so prestopile meje dovoljenega in da političnega pluralizma v Jugoslaviji ne bo; da se je treba zoperstaviti nasilnim akcijam proti Armadi s sredstvi in metodami, ki so na voljo.²² Očitno tudi z državnim udarom.

V krogih STASI so se še vedno zibali v iluziji, da je JLA ostala takšna, kot jo je oblikoval maršal Tito: predana socializmu, samoupravnemu sistemu in doktrini neuvrščenosti. To izhaja iz še enega internega dokumenta, ki ga je leta 1986 pripravil vojaški ataše v Beogradu polkovnik Meyer za najvišje vojaške predstavnike vzhodnonemškega Ministrstva za zunanje zadeve. V njem je trdil, da je Armada pomemben notranjepolitični dejavnik, v katerem ne veljajo pravila samouprave, temveč princip doslednega centralizma, za katero je odgovorna partijska organizacija JLA, ki je nasprotna vsakršnemu popuščanju specifičnim interesom posameznih republik. Ker se zaveda svojega poslanstva, da zagotavlja enotnost SFRJ, je Armada pripravljena poseči v kateremkoli kriznem žarišču v državi in je v ta namen v zadnjih dveh leti tudi organizirala v svojih vrstah posebne udarne enote. Ker še vedno zagovarja teorijo o razdeljenosti sveta v dva bloka, teorijo, ki ji je tuja razredna razsežnost, člani JLA nimajo izdelane vizije sovražnika, ki bi slonela na proletarskem internacionalizmu. Drugače povedano: ne vidijo potencialnega nasprotnika v NATU in zavetnika v Varšavskem paktu, temveč nihajo med enim in drugim, tudi kar zadeva oboroževanje in usposabljanje kadrov. Tako bodo v letu 1986, po obdobju premora, nekateri oficirji znova obiskovali sovjetske vojaške akademije, medtem ko se drugi usposabljujejo na enoletnih tečajih v Zahodni Nemčiji in ZDA. V sklepu je Meyer še opozoril, da bi poslabšanje notranjepolitične situacije moglo vplivati na vojno pripravljenost JLA in obenem denunciral napade, katerim na bi bila izpostavljena.²³

Generalmajor Karin, namestnik polkovnika Meyerja na veleposlaništvu v Beogradu, je imel že 16. avgusta 1986 priliko, da potrdi pomen JLA v reševanju jugoslovanske krize. Poročal je namreč, da so bile čete, nameščene na Kosovu, na ukaz Predsedstva SFRJ, najvišjega organa oboroženih sil, do konca julija povzdignjene na nivo dveh divizij in

22 BStU, HA I 17346, Nr. 0120.

23 BStU, HA I 17346, Nr. 0121–0125.

podvržene neposredni komandi generalštaba. Na vojaških območjih Titograd (Črna gora) in Niš (Srbija) je bila okrepljena vojna pripravljenost, medtem ko je zvezno notranje ministrstvo poslalo na področje Prištine posebne enote za boj proti terorizmu. Povod za te ukrepe je bil vzpon nacionalističnih nemirov na Kosovu, povezan z odkritimi napadi na samoupravni sistem. »Višek dosedanjih nemirov,« je poročal generalmajor Kerin, »so bili izpadi nacionalističnih ekstremistov proti množični manifestaciji, ki jo je ZKJ organizirala v Prištini, kar je povzročilo njeno prekinitvev in poskus fizičnega ogrožanja bivšega šefa Generalštaba JLA in sedanjega člana Predsedstva SR Srbije, generalpolkovnika v pokoju Petra Gračanina.«²⁴

Po poročanju STASI je zaostritev kosovske krize prepričala zvezno skupščino, da je konec novembra 1986 v proračunu za naslednje leto povišala finančni prispevek za JLA za 15 %, pri čemer je zvezni sekretar za obrambo admiral Mamula to odločitev opravičeval z rastočo inflacijo in s »konfrontacijo med blokoma,« ki naj bi ogrožala Jugoslavijo.²⁵ Na Zahodu tem posegom niso nasprotovali, saj so po informacijah, ki jih je zbrala STASI, na intenzivnih pogovorih v okviru NATA tudi sami videli JLA kot braniteljico državne enotnosti Jugoslavije, slednje pa še dalje imeli za pomemben dejavnik za ohranjanje ravnovesja med blokoma, kot vplivno članico skupine NN (neuvrščenih in nevtralnih), v kateri je kot neuvrščena država sodelovala z evropskimi nevtralnimi državami, kot zagovornico kontinentalnega povezovanja v okviru KEVS in moderatorko znotraj t. i. Tretjega sveta.²⁶ Ko je maja 1986 Milko Planinc na čelu zvezne vlade zamenjal bosanski veljak Branko Mikulić, so odločilni krogi na Zahodu sprejeli njegov prihod z velikim pričakovanjem, saj novi premier ni izbral sodelavce toliko zaradi njihovih kompetenc, kolikor zaradi privrženosti vsedržavnim, ne pa republiškim interesom. V tem smislu je celo zahteval, naj pri odločanju nimajo stikov z republikami ali pokrajinami, ki so jih poslale v zvezno vlado. Na sploh je po mnenju zahodnih krogov v jugoslovanskem političnem vrhu končno prevladalo prepričanje, da je treba spremeniti politični sistem ter znova poudariti princip demokratičnega centralizma na škodo konsenza, kakršnega je uveljavila Kardeljeva ustava iz leta 1974. Obenem naj bi se krepilo mnenje, da zatiranje izključno albanskega iredentizma ne zadostuje več, saj so nemiri zadnjega časa dokazali, da tudi vzpon srbskega in črnogorskega nacionalizma ogroža enotnost države. Ta zaostritev razmer pa naj bi bila posledica sovražnih sil v tujini, v Albaniji, a tudi v nekaterih »imperialističnih« državah. Konkretno so v Beogradu mislili na ZDA, pri čemer so videli odločitev Washingtona, da po desetletjih vrne Jugoslaviji nekdanjega ustaškega notranjega ministra Andrijo Artukovića, obtoženega vojnih zločinov, z nelagodjem, kot gesto, ki hoče zavestno podpihovati nacionalne napetosti. Kljub temu pa je v jugoslovanskem vrhu še vedno prevladovalo mnenje, da razen albanskega vsi drugi nacionalizmi ne predstavljajo resne nevarnosti. Na makedonskega so gledali celo z razumevanjem, češ da gre za uveljavljanje identitete, ki jo sosednja Bolgarija skuša zanikati.²⁷

24 BStU, HA I 17346, Nr. 0126.

25 BStU, HA I 17346, Nr. 0127, 0128.

26 BStU, MFS, HVA 41, Nr. 000362.

27 BStU, MFS, HVA 41, Nr. 000363, 000364.

V naslednjem poročilu o zahodnih ocenah jugoslovanskih razmer so ocene stanje prikazovale kot bolj vprašljivo, saj so v Bonnu in drugih prestolnicah prišli do spoznanja, da vodstvo ZKJ ni zmožno izdelati složnih stališč do odprtih vprašanj. »Predsedstvo ZKJ se spreminja vedno bolj v organ, v katerem se med sabo spopadajo različna politična stališča.« Edino še kolikor toliko homogeno zvezno telo naj bi bilo Predsedstvo SFRJ, sestavljeno iz izkušenih funkcionarjev, ki naj bi se trudili, da preprečijo nadaljnjo dezintegracijo federacije. O tem naj bi pričala njegova pobuda, da korenito preoblikuje ustavo iz leta 1974. O uspešnosti te poteze pa so na Zahodu dvomili, kajti, čeprav naj bi osnutek amandmajev spremenil kar 120 členov od 420, kolikor jih je štela ustava, ne bi odpravil nobene odločilne pomanjkljivosti sistema. To naj bi zadevalo predvsem centralno oblast in njeno pomanjkljivo zmožnost ukrepanja. Kar je pomenilo, da ustavne spremembe ne bodo mogle zaustaviti razpada federacije. Pri tem naj bi bila odločilnega pomena neuspešna politika Mikulićeve vlade, ki da skuša le zajeziti najhujše pomanjkljivosti gospodarskega življenja, ne zna pa najti dolgoročnih rešitev zanje. Te razmere povzročajo erozijo zaupanja javnega mnenja v vodstvo, ki ni več kos nakopičenim problemom. Po mnenju zahodnonemških vladnih krogov naj bi bilo le v Srbiji in Sloveniji opaziti zametke obetavnega političnega razvoja, saj naj bi se v obeh republikah tako v družbenih institucijah znotraj partije kot izven nje oblikoval politični slog, ki naj bi imel pluralistične poteze. O tem naj bi pričali srbski tisk, v katerem je vedno več prostora za raznolikost mnenj, srbska inteligenca, ki da izraža svoja disidentska stališča bolj in bolj odkrito, predvsem pa ustanovitev Komiteja za obrambo misli in govora in Memorandum SANU, objavljen septembra 1986, ki da ju je partijsko vodstvo sicer kritiziralo, a ju ni preprečilo. V Sloveniji – so menili v Bonnu – naj bi se omenjeni obetavni razvoj dogajal predvsem znotraj partijskega aparata. Tako je slovenska Zveza socialistične mladine spomladi leta 1986 zahtevala uvedbo civilnega služenja vojaškega roka, prepoved gradnje nukleark, odpravo Dneva mladosti in štafete, ki sta ohranjala pri življenju Titov kult. Obe zadnji zahtevi naj bi medtem sprejelo tudi partijsko vodstvo republike. Jeseni leta 1986 naj bi si Društvo slovenskih novinarjev dovolilo izjavo, da se odslej odpoveduje lojalnosti marksizmu-leninizmu, ne da bi partija zahtevala revizijo te odločitve. »Na splošno,« so menili zahodnonemški analitiki, »je mogoče ugotovljati, da postaja trend k izrazitejšemu pluralizmu vedno bolj dinamičen in da bodo po vsej verjetnosti tudi druge republike sledile tem zgledom. Treba pa je počakati,« so previdno dejali, »in videti, ali je država zmožna stopiti na omenjeno pot, ki obljublja rešitev velikega števila njenih problemov.«²⁸

Pri branju tega poročila se ni mogoče izogniti vprašanju, kako to, da so v Bonnu enačili razmere v Srbiji in v Sloveniji, kot da gre za isti proces demokratizacije. Kako to, da niso zaznali nacionalističnega in populističnega naboja v Memorandumu SANU, ki je bil uvertura v »antibirokratsko revolucijo« Slobodana Miloševića? Očitno so nasledli lastni fascinaciji do bleščeče beograjske intelektualne srenje, ne da bi se zavedali, da se za njenim leporečjem skriva ideja Velike Srbije z vsem svojim šovinizmom in rušilnim nabojem. Bolj subtilno so zahodni Nemci znali analizirati razvoj dogodkov v Sloveniji, kjer so pravilno opazili, da teče proces liberalizacije vzporedno v vrstah partijskega

28 BStU, MfS, HVA 47, Nr. 000173–000175.

vodstva in civilne družbe, kar se ni dogajalo nikjer drugje v Jugoslaviji. Specifičnosti in neponovljivosti »slovenske pomladi« pa niso razumeli v vseh njenih odtenkih, čeprav so se pravilno spraševali, ali jo bo mogoče udejanjiti tudi v drugih republiških okoljih.

Kar zadeva zunanjo politiko, so v vladnih krogih ZRN sodili, da jugoslovansko vodstvo še vedno zagotavlja svojo privrženost neuvrščnemu gibanju, se pa de facto bolj in bolj od njega oddaljuje, kakor tudi od držav Varšavskega pakta v prid Zahodne Evrope. V tem smislu je bilo značilno dejstvo, da je konec marca 1987 Socialistična zveza delavnega ljudstva naslovila na nemškega zahodnonemškega kancerje Helmuta Kohla zaupno pismo, v katerem ga je prosila za obnovo stikov s CDU (Krščansko-demokratsko unijo), vladno stranko, ki ji je predsedoval. V Bonnu so sicer opozarjali, da jugoslovansko vodstvo v doglednem času ne bo poglobljalo svojih odnosov z Evropsko gospodarsko skupnostjo, pač pa da bo z njo skušalo na podlagi obstoječih pravil okrepiti gospodarsko sodelovanje. Jugoslovani naj bi bili bolj zainteresirani za tesnejše politične stike z EFTO, saj so večino njenih članic sestavljale nevtralne države, s katerimi so bili tradicionalno povezani. To zблиževanje pa je zavirala zapletena gospodarska situacija SFRJ, kar je agentom STASI narekovalo naslednjo nekoliko privoščljivo sklepno ugotovitev: »Za Jugoslavijo, ki gleda nase kot na evropsko državo zahodne usmeritve in se zaradi tega noče povsem vključiti med države Varšavskega pakta, za sedaj ostaja kot edina alternativa izolacija v Evropi. Jugoslovanska vloga v neuvrščnem gibanju lahko to neprijetno dejstvo le malenkostno izboljša.«²⁹

Na začetku decembra 1987 so po poročanju STASI odgovorni politični krogi v Jugoslaviji ugotavljali, da se je v zadnjih mesecih splošna družbena kriza še poglobila in da postajajo razmere vedno bolj neobvladljive. Situacija je težka in težav ne gre minimizirati, vendar je SFRJ še daleč od »poloma«. Čeprav splošno nezadovoljstvo rase predvsem v delavskem razredu in zadobiva vzdušje med prebivalstvom eksplozivni značaj, ni mogoče spregledati, da ljudje še vedno verujejo v samoupravni sistem. Nezadovoljstvo vzbuja predvsem dejstvo, da partijsko in državno vodstvo ni zmožno sprejeti energičnih ukrepov za premostitev problemov in se nasprotno izgublja v neskončnih razpravah o formalnih vprašanjih. Z druge strani pa so v vladnih krogih Zahodne Nemčije trdili, da je nesoglasje na zvezni ravni posledica vedno bolj opaznega osamosvajanja republik, ki da v gospodarstvu povzroča različne stopnje razvoja in se odraža v samem Predsedstvu ZKJ. Najvišji partijski organ se bolj in bolj spreminja v gremij, kjer se spopadajo različna stališča. Ugotavljali so tudi, da se vodilni v ZKJ ne zavedajo, kako potrebno je zaježiti razpadanje partije na regionalne in nacionalne enote, ki se čutijo odgovorne predvsem svojim lastnim ne pa splošno jugoslovanskim interesom, in so odločeni ta proces zavreti in ga preusmeriti. V partiji se mora znova uveljaviti demokratični centralizem, pri čemer naj bi bilo potrebno na nižjih ravneh uveljaviti odločitve večine, če je treba, tudi z disciplinskimi posegi. »ZKJ ima potrebno moč, da uvede takšne spremembe in o njih odločati na konferenci partije, ki naj bi bila na začetku leta 1988.«³⁰

Te pobožne želje, ki so jih očitno gojili tako v Bonnu kot v Beogradu, so zaradi razmer, ki jih je leta 1987 zaznamoval prihod Slobodana Miloševića na oblast v Srbiji,

29 BStU, MfS, HVA 47, Nr. 000177, 000178.

30 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 00073, 00074.

ostale takšne tudi zato, ker Mikulićeva vlada ni uspela zavreti gospodarskega razsula države. Vodilni jugoslovanski ekonomisti so po poročanju STASI bili zelo skeptični do protiinflacijskega programa, ki ga je predlagal premier in ga je skupščina v nekoliko preoblikovani obliki sprejela predvsem zato, ker je Mikulić v nasprotnem primeru grozil z ostavko. Tudi ustavni amandmaji, ki naj bi po mnenju vzhodnonemških opazovalcev izražali voljo Predsedstva SFRJ, da prepreči nadaljnji razpad federacije, niso obetali rešitve, in ne samo zaradi nasprotovanja funkcionarjev raznih republik, temveč predvsem zaradi tega, ker predvidene spremembe niso napovedovale tiste obnove centralne oblasti, ki naj bi slednji zagotavljala možnost učinkovitega delovanja.³¹

O burni diskusiji, ki je tekla v slovenski javnosti o spremembi Kardeljeve ustave, v navedenem dokumentu ni besede. Pač pa so boljše dokumentirane razmere v Srbiji, katere vodstvo naj bi bilo razklano glede vprašanja, kako naprej predvsem, kar zadeva Kosovo. V Beogradu za enkrat še prevladuje mnenje, izhaja iz poročila STASI, da je razmere mogoče ohraniti pod nadzorom brez množičnega posega Armade in obnoviti sožitje med večinskimi Albanci ter ostalimi narodnostni pokrajine. Z druge strani pa so analitiki STASI tudi zabeležili, da se nekateri člani Predsedstva CK ZK Srbije vedno glasneje zavzemajo za nasilno umiritev razmer s pomočjo vojaških oziroma policijskih ukrepov. To naj bi ne izzvenelo kot neposredno vmešavanje JLA v kosovske razmere, temveč kot dokaz, da je armadni vrh odločen nastopiti proti vsem, ki ogrožajo interese skupne države in kot opozorilo sovražnim skupinam. Kot izhaja iz dokumentov STASI, so v Bonnu prišli do istih zaključkov, pri tem pa so poudarjali, da bi poseg JLA znotraj države vzel legitimnost samoupravnemu sistemu in povzročil njegov konec. Nadalje so v zahodnonemški prestolnici menili, da bi se jugoslovansko vodstvo v to tveganje podalo samo v primeru nasilnih nemirov, ki bi jih drugače ne bilo mogoče obvladati.³²

Kar zadeva zunanjo politiko, so bili opazovalci v vzhodnem Berlinu prepričani, da jugoslovanski voditelji še dalje stavijo na neuvrščenost. Glede na razhajanja v posameznih republikah o lastnih specifičnih interesih pa so zabeležili deljeno mnenje, ali naj se država intenzivneje zavzame za ponovno pridobitev večje teže v neuvrščnem gibanju ali pa naj si skuša zagotoviti vidnejšo vlogo v Evropi. Predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem so razni funkcionarji vedno pogosteje poudarjali tradicionalno povezanost omenjenih dežel z Srednjo Evropo. Obenem so na vrhu SFRJ opozarjali tudi na nujno sodelovanja z balkanskimi sosedi, kar je zvezno vlado prepričalo, da organizira konferenco zunanjih ministrov balkanskih držav. V Bonnu so z druge strani menili, da se je težišče jugoslovanske zunanje politike prevesilo v prid sodelovanja z Zahodno Evropo tudi zaradi tega, ker ni več spopada med blokoma, kakršen je bil značilen za petdeseta leta. Sedanje razmere zaznamujejo pluralnost in spremembe, do katerih je prišlo v Sovjetski zvezi zaradi politike Mihaila Gorbačova. Po mnenju Jugoslovancev so sovjetski voditelji izoblikovali novo stališče do SFRJ, ki ni več slonelo na težnji, da bi državo vključili v svoj blok, temveč predvsem na vprašanju, koliko lahko predvsem v t. i. Tretjem svetu koristi zunanjepoli-

31 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 000075.

32 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 000075, 000076.

tičnim interesom Moskve. V tem smislu sta bila značilna leta 1986 obiska M. Gorbačova, junija 1987 pa zunanlega ministra Edvarda Ševardnadzeja v Jugoslaviji.³³

Za ključno obdobje med koncem leta 1987 in poletjem naslednjega leta, ko so razmere v Sloveniji prišle do vrelišča, je v arhivu STASI razmeroma dosti poročil, čeprav niso tako podrobna, kot bi bilo pričakovati. V njih se zrcali situacija, kakršna je nastala po sporu ljubljanske revije Mladina z JLA, ki naj bi po oceni STASI odprl vrata političnemu pluralizmu, s tem pa tudi razpadu Jugoslavije. V začetni fazi tega procesa je JLA še skušala igrati vlogo posrednika super partes, kakor je očitno iz informacije omenjene tajne službe o posvetu vodilnih generalov pod predsedstvom podtajnika v obrambnem ministrstvu generalpolkovnika Veljka Kadijevića 6. septembra 1988. Na omenjenem srečanju so udeleženci menili, da so razmere v državi vedno bolj pereče predvsem zaradi organiziranih in nacionalno obarvanih akcij, ki jih brez zadržka izvaja politično in partijsko vodstvo SR Srbije. Te akcije imajo za cilj nasilni razplet etničnega vprašanja z odpravo politične, gospodarske in upravne samostojnosti avtonomnih pokrajin Kosova in Vojvodine. Zaradi tega, so ugotavljali generali, je treba odpraviti spopade v Srbiji, kajti to je predpogoj za premostitev družbene in gospodarske krize SFRJ. Ob koncu srečanja je Kadijević dal naslednja povelja prisotnim poveljnikom: ohraniti je treba visoko stopnjo borbene pripravljenosti vojske in zagotoviti njeno usklajeno sodelovanje s teritorialno obrambo kakor tudi z varnostnimi silami na Kosovu (380 mož) posebne brigade za boj proti terorizmu, ki so bili pod komando zveznega ministrstva za notranje zadeve; stalno je treba preverjati varnostne razmere, kar naj bi bilo predpogoj za uspešno dejavnost oboroženih sil in preprečitev eskalacije nadaljnjih sporov; izboljšati je treba odnose z javnim mnenjem in v različnih pokrajinah sodelovati s prebivalstvom.

Šlo je seveda za račune brez krčmarja, kajti neodvisno od teh sklepov je srbska vlada komaj teden kasneje, 13. septembra 1988, poslala v bližino Prištine 150 mož z izključno nalogo, da zavarujejo osebe srbske in črnogorske narodnosti. Po informacijah STASI je obenem zahtevala od drugih republik, da pošljejo svoje enote na Kosovo v podporo tamkajšnje zvezne milice. »Predsedstvi ZKJ in SFRJ,« piše v sklepu navedenega dokumenta, »sta za enkrat še neodločeni in potrpežljivi glede srbskih nacionalnih zahtev, obsojata pa delovanje albanske in madžarske manjšine kot kontrarevolucionarno in državi sovražno. Zaradi splošne družbene krize SFRJ ni izključevati nadaljnje zaostritve položaja na Kosovu, ki se lahko izrodi v nasilne spopade.«³⁴ V takem vzdušju je ZKJ sklicala sredi oktobra 1988 17. plenum Centralnega komiteja (CK), da z vrsto drastičnih ukrepov uredi razmere. Iz njenega Predsedstva, ki je štelo 23 članov, so izključili 5 oseb in sicer po enega predstavnika Srbije, Vojvodine, Kosova, Slovenije in Bosne in Hercegovine, ki so posebno trdovratno branili svoja nacionalistična oziroma separatistična stališča. Pomembno so tudi preoblikovali CK ZKJ, ne da bi se dotaknili delegatskega ključa (163 članov), od katerih je vsaka republika imela po 20, pokrajini 15, JLA pa 45 delegatov. Da zavarujejo vodilno funkcijo ZKJ, so obenem dosledno ločili partijo od države in odločili, da morajo vsi člani CK in Predsedstva izstopiti iz tistih gremijev, ki imajo gospodarske,

33 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 000076–000077.

34 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 17346; HVA 54, Nr. 0139, 0140.

državne ali družbene pristojnosti. Ustanovili so tudi komisijo, zadolženo, da korenito preoblikuje delovanje ZKJ in za 18. november 1988 sklicali 19. kongres partije, kjer naj bi prišlo do volitev v CK in Predsedstvo in kjer naj bi ocenili prve rezultate dela zgoraj omenjene komisije.³⁵

Poudariti velja, da so predstavniki JLA v vodilnih telesih ZKJ po pisanju STASI najbolj premočrtno presodili vzroke in ozadja nastalih razmer in izjavili, da komunisti v Armadi ne bodo dopustili okrnitve državne varnosti. Z druge strani CK oziroma Predsedstvo partije nista sprejela nobenih sprememb, kar zadeva vojsko, kar je še podčrtalo njen pomen odločilnega stabilizacijskega faktorja v razmerah, ki sicer niso izključevale, da v SFRJ ne pride do nadaljnjih pretresov.³⁶

Na te pretrese zares ni bilo treba dolgo čakati. Že na začetku oktobra 1988 je prišlo v Srbiji do novega mitingaškega in stavkovnega vala, ki je pljusnil tudi v Vojvodino, kjer je odplaval lokalno partijsko vodstvo, nasprotno politiki Slobodana Miloševića. Vojaški ataše NDR na veleposlaništvu v Beogradu je pisal: »Mislim, da se stalno večja politični vpliv skupine, zbrane okrog Miloševića, da se to odraža v odstopu partijskih in pokrajinskih predsedstev v Vojvodini in da predstavlja predpogoj za sprejem nove ustave, ki naj okrepi centralno vlogo SR Srbije. Zaradi močnejših pozicij [Miloševića] v Vojvodini so že sedaj opazni podobni koraki tudi na Kosovu.«³⁷

Kljub temu da se je država majala v samih temeljih, njeni najvišji zvezni organi niso zanemarili zunanje politike, ampak so celo upali, da bodo z uveljavitvijo na tem polju mogli premosti notranjepolitično krizo. V tem smislu sta govorila tako sekretar za zunanje zadeve Budimir Lončar, ki je novembra 1988 obiskal Bonn, kot predsednik Predsedstva SFRJ Raif Dizdarević, ki se je med 7. in 9. decembrom mudil na prijateljskem obisku v NDR. Kot velik uspeh sta omenila dejstvo, da bo Jugoslavija septembra naslednjega leta gostila 9. konferenco na vrhu neuvrčenih in prevzela za tri leta predsedstvo gibanja, poudarila pa sta tudi konstruktivno vlogo, ki jo igra v njem, kakor tudi v Združenih narodih in v KEVS. Dizdarević je obenem pozitivno ocenil predlog Mihaila Gorbačova glede postopne odprave jedrskega orožja do leta 2000 in njegovo zamisel, da naj bi postalo Sredozemlje morje miru. Kar zadeva odnose Jugoslavije z Zahodno Evropo, je ugotavljal, da bi si bilo iz ekonomskih razlogov sicer želeli njeno vključitev v EGS, kar pa ne bi bilo mogoče uskladiti z njeno neuvrščeno zunanjo politiko. Sprejemljiva alternativa bi zato bila, kot smo že videli, pridružitve k EFTI, če bi premostili odklonilno stališče tej pobudi, ki sta ga v polemiki z Avstrijo izražali Švica in Finska.³⁸

Primež, v katerem je bila Jugoslavija, opazovalcem STASI v naslednjem letu ni dovoljeval, da bi se še naprej ubadali z njeno zunanjo politiko. Decembra 1988 je zaradi notranjih nasprotij soglasno odstopila Mikulićeva vlada, kar je v državi pospešilo polarizacijo nasprotujočih si taborov. Na eni strani so Slovenci in Hrvatje zahtevali politični pluralizem, tržno gospodarstvo, močno vez z Evropsko skupnostjo in avtonomijo repu-

35 BStU, MfS, HVA 54, Nr. 0142.

36 BStU, MfS, HVA 54, Nr. 0143.

37 BStU, MfS, HVA 54, Nr. 0144, 0145.

38 BStU, MfS, HVA 50, Nr. 000094–000098.

blik znotraj federacije, na drugi pa so Srbi, Makedonci in Črnogorci poudarjali vodilno vlogo partije, tržno gospodarstvo socialističnega tipa, podrejenost republiških interesov zveznim interesom. Zaradi neodločenega stališča predstavnikov Bosne in Hercegovine ter avtonomnih pokrajin Vojvodine in Kosova pa po mnenju STASI, nobeno stališče še ni prevladalo. »Zato je posebej pomembno mnenje vojaškega vodstva SFRJ, ki je odločilno za obrambo pred napadi na socialistično samoupravo in obstoj federacije. Relativno nov dejavnik, ki pridobiva na vplivu, kar zadeva notranje spore, je v tem, da so se v SR Sloveniji razvili negativni družbeni procesi, ki lahko kratkoročno privedejo do socialno-političnih zaostritev v okviru celotne federacije.«³⁹ To se je zares zgodilo, saj je bilo leto 1989 usodno zaradi poglobitve kosovske krize in razmaha srbskega šovinizma. »Proces deformacije socializma in vseh njegovih vrednot,« piše v dokumentu, ki zaobjema obdobje od 1. januarja do konca marca 1989, »nezadržno napreduje«. Povezan je s poudarjenim nacionalizmom, ki je zaobjel vsa področja družbenega življenja in s stagflacijo gospodarstva, ki je poglobila socialne razlike. Vedno širše plasti prebivalstva so na meji eksistenčnega minimuma (3,3 milijoni), zaradi česar med ljudmi raste nezadovoljstvo, ki se izraža v demonstracijah in stavkah. Pri tem sta se pojavili dva nasprotna centra moči, ki imata različne cilje. »Predstavniki Armade, ki konsekventno branijo interese federacije, enotnost partije in države in se zoperstavljajo vsem poskusom razkola ter osamosvojitvi pokrajin, bodo v primeru naraščajočih nesoglasij, kar zadeva bodočo usmeritev partijske politike, podprli srbsko skupino okrog Miloševića.«⁴⁰ Partija še dalje izgublja svojo verodostojnost in vpliv tako v lastnih vrstah kot med prebivalstvom, so ugotavljali v drugem dokumentu. Zapravila je svoje vezi z bazo, predvsem z univerzitetno mladino, kar naj bi izrabljale opozicijske sile v Sloveniji in na Hrvaškem, da se organizirajo v imenu zaščite domovine in političnega pluralizma (na primer v Demokratično zvezo Slovenije). Pri tem naj bi Slovenci in Hrvati zavzeli odločno nasprotno stališče do Miloševića, ki mu je uspelo zbrati okrog Srbije Vojvodino in Črno goro, delno pa tudi Bosno in Hercegovino ter Makedonijo. Zato obstaja resna nevarnost, da partija razpade, saj v tem trenutku ni nobene sile, ki bi lahko zavrla tak proces. Vodstvo ZKJ, ki se do sedaj ni vpletalo v notranje oblastne boje, je zaradi tega sklenilo, da skliče izredni partijski kongres, na katerem naj bi tekla razprava o koreniti politični reformi.⁴¹

Nujnost reforme je dokazoval že nastop novega premiera Zveznega izvršnega sveta, hrvaškega gospodarstvenika Anteja Markovića, ki je 16. marca 1989 oblikoval kabinet, v katerem je od starih ministrov obdržal samo sekretarja za zunanje zadeve Budimirja Lončarja in za obrambo Veljka Kadijevića. Na čelo ostalih resorjev je postavil mlajše kadre iz poslovnih in političnih krogov, ki so bili znani kot zagovorniki napovedanih ekonomskih sprememb. Ker se je prvič zgodilo, da svoje številčno okleščene vlade Marković ni sestavil po republiškem ključu, je bilo pričakovati, da bo prišlo pod pritiskom Slovenije in Hrvaške do brezpogojne podpore svobodni trga in dodatne usmeritve k Evropski skupnosti. »Na drugi strani,« so ugotavljali analitiki STASI, »pa dokazuje imenovanje

39 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0040.

40 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0027, 0028.

41 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0019, 0020.

sekretarja za notranje zadeve Petra Gračanina, ki je bil do leta 1986 šef Generalštaba JLA, da bodo državni organi prisile tesneje povezani in da so presežena trenja, ki so v preteklosti zaznamovale odnose med notranjim in obrambnim ministrstvom.« V primeru, da se razmere še zaostrijo, naj bi to napovedovalo možno uvedbo posebnih razmer ne samo na Kosovu, temveč tudi v drugih republikah.⁴² V tem smislu je bila še kako povedna reorganizacija vojaških okrožij JLA, ki je od 1. januarja 1989 dalje podrejela Slovenijo Zagrebu, obenem pa na njenem ozemlju pomnožila prisotnost vojaških enot. »S pospešeno realizacijo zgoraj omenjenih ukrepov so predvsem zaradi vedno izrazitejših nacionalističnih in separatističnih teženj SR Slovenije okrepljena notranja sredstva zvezne prisile,« je komentiral poročevalec STASI.⁴³

Dihotomijo jugoslovanskega političnega življenja, razpetega med liberalizmom in avtoritarizmom, je še poudarila izvolitev novega Predsedstva SFRJ, ki naj bi ga za obdobje petih let 15. maja 1989 potrdila zvezna skupščina. Šlo je za pomemben dogodek, saj je imelo kolektivno predsedstvo države, sestavljeno iz osmih članov (šest predstavnikov republik in dva predstavnik pokrajin), pomembne pristojnosti, kar zadeva notranjo, zunanjo in obrambno politiko. Tudi v tem primeru je prišlo do radikalne preobrazbe kadrov in do generacijskega premika, saj so dotedanji člani Predsedstva, začenši z Raifom Dizdarovičem, izpraznili svoja mesta in bili zamenjani z novimi ljudmi. Med temi ni bilo najvidnejših predstavnikov Slovenije in Srbije Milana Kučana in Slobodana Miloševića, ki sta se kljub enoglasni podpori svojih republik odpovedala kandidaturi. V skladu z osnutkom za spremembo ustave, naj bi ostal v bodoče izven Predsedstva tudi njegov deveti član, predsednik Predsedstva ZKJ Hrvat Stipe Šušvar, pač v potrditev sklepa, da je treba ločiti partijo od države. »V nasprotju z novo vlado,« je zapisano v dokumentu STASI, »v kateri bodo s svojimi pogledi dominirali slovenski in hrvaški gospodarstveniki, je zaradi narodnostnega ključa pričakovati v Predsedstvu SFRJ premoč srbskih stališč. To pomeni, da bo verjetno prišlo, posebej kar zadeva notranjepolitična vprašanja, do razhajanj med vlado in Predsedstvom [...] Že izbira Petra Gračanina za notranjega ministra je pokazala, da je pozicija SR Srbije v državnem Predsedstvu močnejša kot je bila konec leta 1988.«⁴⁴

To dejstvo je bilo pomembno predvsem za Slovenijo, kjer so se po poročanju vojaškega atašeja polkovnika Meyerja, še dalje krepile antisocialistične in nacionalistične sile v težnji, da ustanove nove opozicijske skupine oziroma stranke zahodnoevropskega tipa. Višek je v tem procesu predstavljala »Socialdemokratska zveza Slovenije,« katere program je bil komunizmu odkrito sovražen. Skupaj s »Slovensko demokratsko zvezo,« ki je tudi nastala na začetku leta, naj bi SDZS uživala široko podporo prebivalstva, posebno mladih, in naj bi nameravala spodnesti dosedanji režim SFRJ ter postopno vzpostaviti kapitalistične odnose. Kratkoročno pa naj bi načrtovala, da iz političnega življenja republike izrine Zvezo komunistov, pri čemer je svoje napade usmerjala predvsem proti JLA. Zahtevala je ustanovitev republiških oboroženih sil pod vodstvom Predsedstva Slovenije; slovenski jezik poveljevanja; služenje Slovencev samo v lastni republiki; uvedbo

42 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0029.

43 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0053.

44 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0030.

civilnega vojaškega roka. »Dejstvo, da nista slovenska partija in republiško vodstvo sprejela nobenih protiukrepov in se še vedno bojita jasnih ideoloških razhajanj, je danes odraz resničnih političnih odnosov v SR Sloveniji,«⁴⁵ je kritično ugotavljal polkovnik Meyer. »Nasprotno, s svojim zavzetim nastopanjem v prid političnega in strankarskega pluralizma v SR Sloveniji in v vsej Jugoslaviji, partijsko in republiško vodstvo nudita temu razvoju zavestno in odločno podporo. Nevarnost, ki nastaja zaradi tega za nadaljnji socialistični razvoj SFRJ, je večja kot na primer do sedaj nerešeno kosovsko vprašanje. V Sloveniji ne gre, kot na Kosovu, za nacionalistično razklanost, za gospodarske probleme (zaostalost), za zahteve glede neodvisnosti pokrajine, temveč za odpoved socializmu, za večjo samostojnost Slovenije in končno za njeno odcepitev od federacije. To bi imelo za posledico totalen propad SFRJ, kot obstaja danes.«⁴⁶

Kot izhaja iz poročanja vojaškega atašeja NDR v Beogradu, je slednji dolgo časa videl v JLA edino trdno oporo socialistične Jugoslavije. Njegovo zadnje poročilo septembra 1989, ki je slonelo na informacijah agenta »Gertrud«, ugnezenega v Generalštabu, pa je izzvenelo kot dvom v enotnost vojaškega vrha. Govorilo je namreč o politično-ideološkem razhajanju znotraj vodstva oboroženih sil, ki naj bi se pojavilo v zadnjem času. Sekretar za obrambo general Veljko Kadrijević in njegov namestnik viceadmiral Stane Brovet naj bi podpirala linijo na novo ustoličenega predsednika Zveznega izvršnega sveta Anteja Markovića, kar zadeva odpiranje jugoslovanskega trga tujemu kapitalu in uvajanje širokega političnega pluralizma. Zavzemala naj bi se za odpravo posebnih vojaških razmer na Kosovu in za dodatno krčenje finančnih sredstev za JLA, kar naj bi prispevalo k stabilizaciji države (že leta 1988 je prišlo do 10 odstotnega krčenja). Šef Generalštaba Stevan Mirković in njegov namestnik general Đorđe Miražić, vodja protiobveščevalne službe, pa naj bi nasprotno zahtevala krepitev vodilne vloge ZKJ, obnovitev enotnega jugoslovanskega trga in ohranitev vojaških sil na Kosovu. Omejevanje sredstev za vojsko naj bi po njunem mnenju in po mnenju večine oficirjev Generalštaba resno ogrožalo obrambno moči Jugoslavije. Polemika glede nadaljnje prisotnosti dodatnih oboroženih sil na Kosovu, naj bi se vnela, po informacijah agenta STASI, na predvečer srečanja neuvrčenih držav v Beogradu, ki so ga načrtovali za čas med 4. in 7. septembrom 1989. Bati se je bilo namreč, da bodo predstavniki prisotnih držav izrazili kritično stališče do odnosa jugoslovanskih oblasti do narodnih manjšin. Še bolj pa se je bilo bati po mnenju STASI razkola, ki da se je prvič nakazal v samem vrhu oboroženih sil, kajti »pojav različnih mnenj bi lahko ogrožalo enotno in strnjeno delovanje tega pomembnega vodilnega gremija Federacije.«⁴⁷

Koliko je bila ta informacija točna, je vprašljivo, saj iz drugih virov vemo, da sta se Kadrijević in del vojaškega vrha že odmaknila od jugoslovanske usmeritve in skrivaj vedno bolj zblíževala svoja stališča s srbskim vodstvom. Od poletja 1989, to je od obletnice kosovske bitke in razprav o ukinitvi izrednih razmer na Kosovu, piše Božo Repe (2015, 223–224), sta se začela Kadrijević in Milošević sestajati tudi neposredno. Polkovnik Me-

45 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0033.

46 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0032, 0033.

47 BStU, MfS, HA I 17346, Nr. 0015, 0016.

yer pa ni imel več možnosti, da bi preveril razvoj teh dogodkov, saj je med septembrom in oktobrom 1989 NDR samo zajel val nemirov, ki so nato 9. novembra 1989 privedli do padca berlinskega zidu in 3. oktobra naslednje leto do ukinitve vzhodnonemške države, katere pomembno sredstvo oblasti je bila STASI. Ponovna združitev nemškega naroda, ki je potrdila legitimnost nacionalnega principa v Evropi in upravičenost, da po koncu hladne vojne pride do preoblikovanja njenega političnega zemljevida, pa sta napovedovala tudi slovensko osamosvojitvev. Kakor je očitno iz dokumentov STASI, se opazovalci vzhodnega in zahodnega tabora dolgo niso zavedali procesa, ki je zorel med različnimi jugoslovanskimi etnijami, saj so na razmere gledali skozi prizmo partijskih in državnih institucij, predvsem JLA, pri tem pa zanemarili zgodovinsko, gospodarsko in kulturno raznolikost jugoslovanskega prostora, ki se je izražala v uporu kosovskih Albancev, v nacionalizmu Srbov in v težnji Slovencev, da se iztrgajo iz balkanskega okolja in se znova umestijo v svojo tradicionalni srednje- in zahodnoevropsko družino.

THE YUGOSLAV CRISIS IN THE STASI ARCHIVES (1980–1989)

Jože PIRJEVEC

Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: joze.pirjevec@zrs.upr.si

SUMMARY

For decades The Ministry for State Security (STASI) in the German Democratic Republic attentively observed Tito's home and foreign policy in Yugoslavia, as they perceived it as a socialist experiment that could prove harmful to the Soviet-type orthodoxy, on which their own totalitarian regime was based as well. The attention did not lessen even after Tito's death and in the context of the 1980s, the question whether Yugoslavia was capable of surviving with its economic and ethnical problems was quite noticeable. The STASI analysts based their reports on their own observations as well as on the information they received from the East and agents infiltrated in Western political, military and espionage spheres, especially in the Federal Republic of Germany. The study of the STASI documents, therefore, offers a global insight into the Yugoslav reality through the lenses of both blocs and shows that its complexity was never truly understood by neither side.

Keywords: STASI, Yugoslav crisis, Yugoslav people's army, League of Communists of Yugoslavia, Slobodan Milošević, Slovenian spring

VIRI IN LITERATURA

- BStU, MfS, Abt. X** – Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), Ministeriums für Staatssicherheit (MfS), Internationale Verbindungen (Abt. X).
- BStU, MfS, HA I** – BStU, MfS, Hauptabteilungen (HA).
- BStU, MfS, HVA** – BStU, MfS, Hauptverwaltung Aufklärung (HVA).
- BStU, MfS, ZAIG** – BStU, MfS, Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ZAIG).
- Bajc, G. (2014):** Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales, Ser. Hist. et sociol.*, 24, 4, 713–732.
- Glees, A. (2004):** *The Stasi Files. East Germany's Secret Operations Against Britain.* New York, Free Press.
- Gow, J. (1992):** *Legitimacy and the Military: the Yugoslav Crisis.* London, Pinter.
- Herbstritt, G., Müller-Enbergs, H. (ur.) (2003):** *Das Gesicht dem Westen zu DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland. Analysen und Dokumente.* Bremen, Edition Temmen.
- Jakovina, T. (2011):** *Treća strana hladnog rata.* Zagreb, Fraktura.
- Knabe, H. (1999):** *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von ‚Aufklärung‘ und ‚Abwehr‘.* Analysen u. Dokumente. Berlin, Ch. Links Verlag.
- Lusa, S. (2012):** *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države.* Ljubljana, Modrijan.
- Müller-Enbergs, H. (2013):** *Anatomie der Staatssicherheit: Hauptverwaltung A. Aufgaben-Strukturen-Quellen.* Berlin, BStU.
- Pirjevec, J. (1995):** *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije.* Koper, Lipa.
- Pirjevec, J. (2011):** *Tito in tovariši.* Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Ramet, S. (2002):** *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosević.* Boulder, Westview Press.
- Ramšak, J. (2016):** *Velika Britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985. Referat na mednarodni znanstveni konferenci Mednarodni in transnacionalni vidiki jugoslovanske krize in nastanka držav naslednic SFRJ, 1980–1992.* Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 10. novembra.
- Repe, B. (2001):** *Slovenci v osemdesetih letih.* Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, B. (2002):** *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije.* Ljubljana, Modrijan.
- Repe, B. (2015):** *Milan Kučan, prvi predsednik.* Ljubljana, Modrijan.